

Ольга РАДЧЕНКО

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
yan.olga1208@gmail.com*

Світлана ВИХОР

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
svvihar@gmail.com*

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

Сучасні реалії яскраво засвідчують вплив інформації на свідомість людей. З одного боку, у наш час є багато різноманітних джерел інформації, а з іншого – ми все частіше зустрічаємося з маніпулюваннями інформацією, що створює хибні уявлення в суспільстві, формує спотворене сприйняття дійсності. Фрагменти взяті із загального контексту, суб'єктивне трактування тих чи інших фактів, недобросовісна подача інформації, свідоме перекручування фактів – це лише незначний перелік можливостей, які є благодатним ґрунтом для маніпуляцій. На наше переконання, однією з реальних можливостей, яка допоможе розв'язати цю проблему (або принаймі значно зменшити у перспективі) є розвиток критичного мислення.

На сучасному етапі проблема критичного мислення є міжпредметною і їй приділяється значна увага як зарубіжними так і українськими вченими. Зауважимо, що вперше проблема критичного мислення в незалежній Україні була окреслена О. Тягло [8].

Виокремлюють два напрями розуміння критичного мислення: філософський підхід – зосереджує увагу на критичному мисленні як на сукупності засобів відшукування істини й орієнтується на навчання методам раціонального міркування; педагогічний підхід – уважає критичне мислення проявом рис особистості та наполягає на вихованні відповідних характеристик [3, с.252]. Це пояснює, що не має єдиного визначення поняття «критичне мислення». Засновник Інституту Критичного мислення Метью Ліпман визначав критичне мислення як кваліфіковане, відповідальне мислення, що виносить правильні судження, тому що засноване на критеріях, виправляє себе (самовдосконалюється) та враховує контекст.

Дослідники відзначають що «загалом, критичне мислення може бути спрямованим як на логічні помилки, так і на помилки змістовні – наприклад, пов’язані з хибною інформацією свідків або незнанням фізичних, біологічних і т. п. законів [8, с. 13-14]. Також вказують, «щоб набути сталих навичок критичного мислення, слід тренуватися, застосовуючи одержані знання спочатку в засвоєнні навчальних прикладів, потім у самостійних вправах з виявлення, ідентифікації й подолання все більш складних логічних помилок і хитрощів. Тільки опанувавши хоча б основи логіки і критичного мислення, людина здатна у зіткненнях з випадковою оманною або навмисною брехнею швидко і переконливо спростовувати їх, відшукувати та захищати істину, себе та близьких» [там же].

У подальшому науковому пошуку ми послуговуємося визначенням критичного мислення запропонованому українськими вченими: «сукупність певних якостей, що мають бути сформовані в соціально активної особистості, здатної приймати рішення, які можуть стати основою для позитивних суспільних результатів» [3, с. 256], тобто для нас є важливим, що критичне мислення особистості, це наявність у неї таких рис, що дозволяють не лише виявляти істину, а й вирішувати проблеми.

Значущим для нас є дослідження Д. Халперн, яка виділяє важливі якості, які властиві людині, що володіє критичним мисленням [9]:

– готовність до планування (вміння стримувати свою імпульсивність і складати план своїх дій);

– гнучкість (відсутність ригідності і догматизму в мисленні, готовність розглядати нові варіанти, прагнення прояснити складні для себе питання, змінювати свою точку зору);

– наполегливість (готовність взятися за вирішення завдання і не відступати, допоки воно не буде вирішено);

– готовність виправляти свої помилки (вміння визнавати, а не виправдовувати свої помилки, вчитися на них, вміння бути відкритим до критики оточуючих);

– усвідомлення (спостереження за власними розумовими діями, тобто по суті, рефлексивний самоконтроль);

– позитивна установка на критичне мислення (активне прагнення навчитися мислити критично).

Цікавим є підхід Н. Вукіної, яка презентує напрацювання Д. Клустера щодо ключових характеристик критичного мислення [1]:

– індивідуальний характер, свобода та самостійність (здатність висловити ідею незалежно від інших);

– інформація – початковий етап, а не кінцева точка для розвитку (щоб сформулювати уявлення потрібно опрацювати величезну кількість матеріалів);

– починається з постановки питань та проблем, які потрібно вирішити (перший крок на шляху навчання критичному мисленню полягає в тому, щоб допомогти побачити безкінечну кількість питань навколо);

– використовує переконливу аргументацію (вирішення питання ґрунтується доказах та фактах);

– є соціальним процесом (будь-яка думка перевіряється і шліфується тоді, коли ми ділимося нею з іншими. сперечаємося, обговорюємо, заперечуємо тобто утверджуємося у своїй позиції).

Інший підхід запропоновано Т. Хачумян, якою визначено наступні компоненти критичного мислення: мотиваційний, змістовий, інтелектуально-процесуальний, емоційно-вольовий, сформованість кожного з яких зумовлює загальний рівень розвитку критичного мислення. Доведено, що основним у структурі критичного мислення є інтелектуально-процесуальний компонент. До складу цього компоненту входять найістотніші вміння критичного мислення, які об'єднано в групи: інформаційно-гностичні, контрольні-рефлексивні, дослідницькі вміння [10].

Щодо розвитку критичного мислення, то ще Д. Дьюї вважав, що фундаментальна мета сучасної освіти полягає не у тім, щоб просто надавати учням чи студентам інформацію, а у тому, щоб у них розвивати критичний спосіб мислення.

Американські експерти Н. Браун і С. Келлі запропонували алгоритм розвитку критичного мислення [8]:

- аналіз проблемних міркувань;
- розуміння міркувань;
- оцінка міркування;
- критика аргументованих міркувань.

Зазначимо, реформою освітньої системи України передбачено, що серед наскрізних компетентностей НУШ, які повинні бути сформовані в учнів, є: критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, вирішувати проблеми, тобто на розвиток критичного мислення звертається увага уже з початкової школи.

Дослідники та науковці розробляють різні підходи щодо розвитку критичного мислення учнів. Так, наприклад, С. Терно [7] запропоновано методику розвитку критичного мислення на уроках історії, що спирається на положення теорії і передбачає: створення проблемних ситуацій, розв'язання проблемних задач, регулярне створення ситуації вибору,

організація діалогу у процесі розв'язання проблемних задач, письмове викладення розмірковувань з подальшою рефлексією, надання права на помилку та моделювання ситуації виправлення помилок тощо. О. Пометун, Н. Гупан розробили підручник з історії орієнтований на розвиток критичного мислення, автори зазначають, що книга «обов'язково руйнуватиме традиційні підходи до навчання: адже вона має допомагати учням не лише дізнаватись чогось нового, а й постійно задумуватись над тим, чого вони дізнались, стимулювати до застосування нових ідей, порівняння власних ідей з тими, що були відомі раніше або викладені в джерелах інформації, активного обговорення того, що вивчається» [5].

Проблема розвитку критичного мислення досліджується і у вищій школі. Так, наприклад, Т. Хачумян виділено методи, методичні прийоми і форми організації діяльності студентів, що передбачають комплексне формування критичного мислення студентів у процесі навчання із застосуванням інформаційних технологій [10].

Психологами виокремлено чинники формування установки на критичне мислення у студентів: застосування проблемного методу в навчанні, дотримання принципу толерантності та діалогічності в спілкуванні, забезпечення студентів всіма необхідними методами для розвитку критичного мислення [2, с. 79].

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що важливо приділяти увагу розвитку критичного мислення на усіх освітніх рівнях та на різних навчальних дисциплінах. На нашу думку, розвиток критичного мислення у студентів ЗВО розв'язує як мінімум два важливі завдання:

- сприяє формуванню свідомого і активного прошарку суспільства;
- створює передумови для розвитку критичного мислення наступних поколінь (оскільки ми працюємо з майбутніми педагогами і батьками).

Розкриємо можливості педагогічних дисциплін і власний досвід щодо формування зазначеної якості. Звертаємо увагу, що окремі практичні аспекти цієї проблеми нами проаналізовані у попередніх дослідженнях, зокрема розглянуті певні завдання («Лекція з помилками», проблемні запитання) [6], тому зараз зупинимось на інших можливостях, акцентуючи увагу, що це динамічний і творчий процес, який не терпить регламентованості та обов'язковості.

Насамперед зазначимо, важливими у процесі розвитку критичного мислення є активна позиція студентів, їх не байдужість, вміння аналізувати, узагальнювати, аргументовано доводити та відстоювати свою позицію. Цікавими виявилися дані експерименту, який ми запропонували студентам. Ми свідомо підбрали тестування, яке лише опосередковано стосувалося курсу (питання, які спеціально не розглядалися і не виносилися на самостійне опрацювання), при цьому значно обмежили час і

запропонували цю форму на лекції без будь-яких попереджень (зазначимо, що студенти ознайомлені з основними завданнями курсу, структурою, формами роботи та контролю тощо). Однак, перед початком запитали: «Чи не має у Вас запитань?», але жоден студент не піддав сумніву таку форму роботи і після проходження тесту на це ж запитання лише троє з сорока студентів звернули увагу на те, що були деякі незнайомі питання. Частково таку ситуацію можемо пояснити сучасними умовами і їх негативним впливом на студентів: карантин, дистанційне навчання, воєнний стан. На нашу думку, це «дзвіночок», який вказує на наявність проблеми невміння відстоювати свою позицію та права.

Показово, що формування критичного мислення може відбуватися лише за певних умов. Насамперед, це розуміння того, що можливі різні варіанти розв'язання тих чи інших завдань. У цьому контексті добре зарекомендувала себе методика Р4С (Philosophy for Children), що насамперед демонструє індивідуальність і неповторність кожного, розвиває гнучкість мислення, сприяє вмінню формулювати судження, запитання. Студенти навчаються прислухатись до думок інших і одночасно критично їх сприймати, оцінювати і аналізувати; формується вміння вести діалог та дискутувати, аргументувати свою позицію. Для обговорення пропонуємо фрагменти педагогічних статей, відеофрагменти. Також студенти мають можливість самостійно підібрати матеріал для обговорення до тієї чи іншої теми. Прикметно, що у процесі використання методики, змінюється якість запитань: студенти розуміють, що більш цікавими для обговорення є проблемні запитання, ті, які спрямовані на встановлення причиново-наслідкових зв'язків, спонукають до роздумів. А також студенти бачать, що при розгляді одних і тих же ситуацій, у них виникають різні запитання, вони звертають увагу на різні факти.

Розв'язуючи педагогічні ситуації, ми акцентуємо увагу на тому, що немає єдино правильного варіанту, ефективність використаних методів впливу та форм залежить від особистих якостей педагога, особливостей дітей, конкретної ситуації, відносин, що склалися до цього тощо.

Уміння аналізувати, без якого неможливий розвиток критичного мислення, формуємо у студентів пропонуючи їм завдання: «Підібрати список літератури до конкретної теми», а тоді «Проаналізувати наукові статті». Отже, насамперед, вчимо працювати з науковою літературою, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, робити висновки, висловлювати власну позицію. На парах з історії педагогіки аналізуємо софізми, пропонуємо студентам логічні завдання зі шкіл Стародавнього Риму, аналізуємо катехізичні питання епохи Середньовіччя та проводимо аналогії та здійснюємо порівняльний аналіз.

Таким чином, розвиваючи критичне мислення студентів ми навчаємо їх аналізувати інформацію, виробляти вміння бачити змістові помилки й логічні недоліки у висловленнях, давати оцінку запропонованим твердженням, обирати аргументи для доведення власних думок чи спростування отриманої інформації, формуємо здатність формулювати обґрунтовані висновки, приймати самостійні рішення та прогнозувати результати – вміння, які є необхідними для підготовки кваліфікованих фахівців і розумних, свідомих громадян суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як цьому навчати: [науково-методичний посібник] / Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П., Сущенко І. М.; наук. ред. О. І. Пометун. Х. : Основа, 2007. 190 с.
2. Громова Н. М. Психологічні особливості установки на критичне мислення. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 10, Вип. 27. С. 79-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appsuh_2015_10_27_9 (дата звернення 02.05.2022)
3. Козаченко Н. Критичне мислення: філософія та педагогіка. *Актуальні проблеми духовності*. 2021. Вип. 22. С. 251-271. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdu_2021_22_15 (дата звернення 30.04.2022)
4. Критичне мислення: ключові характеристики та вправи для його розвитку. URL: <http://etwinning.com.ua/content/files/659841.pdf> (дата звернення 29.04.2022)
5. Пометун О. Розвиваймо критичне мислення як наскрізне уміння у навчанні історії / О. Пометун, Н. Гупан. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2019. Вип. 27. С. 92-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2019_27_17
6. Радченко О. Я., Вихор С. Т. Формування soft skills студентів у процесі вивчення педагогічних дисциплін в умовах дистанційного навчання. *Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Тернопіль, 28 квітня, 2022).
7. Герно С. О. Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 275 с.
8. Тягло О. В. Критичне мислення: навчальний посібник. Х.: Вид. група «Основа», «Триада +», 2008. 192 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/322318143_Kriticne_mislenna (дата звернення 01.05.2022)
9. Халперн Д. Психология критического мышления. СПб.: Питер, 2000. 512 с.
10. Хачумян Т. І. Формування критичного мислення студентів вищих навчальних закладів засобами інформаційних технологій: автореф. дис. канд. пед. наук. Харків, 2005. 24 с. URL: <http://webmail.dissertation.com.ua/formuvannja-krytychnoho-myslennja-studentiv-vyshchukh-navchalnykh-zakladiv-zasobamy.html> (дата звернення 29.04.2022)